

VII.

A szociográfiai önismerettől a nemzetiségi szociológia felé

Lényegében vizsgálódásunk végére értünk. Az általános társadalomelméletként fölfogott hazai magyar szociológiát, annak önismeretbe nyúló ágát, a szociográfiát, a román-magyar társadalomtudományi gondolkodás kapcsolatán belül, a Gusti-iskola és a nemzetiségi valóságkutatás összefüggése szempontjából abban a periódusban követjük nyomon, amikor ez az eszmeegymásbafonódás hatékony eredményekkel járhatott. A második világháború kitörése lényegében korszakot zárt le e termékeny együtt-haladásban.

Nem célunk az új körülmények között sajátosan tovább élő kapcsolatnak a jellemzése, hasonlóképpen túlnő jelenlegi célkitűzésünkön annak a bemutatása, hogy a felszabadulás után miként épült be ez a hagyomány a merőben új alapokon folyó társadalomkutatásba. (Ez talán egy új tanulmány tárgya lehetne.) Nem zárhatjuk le azonban a két világháború közötti szakasz vizsgálatát anélkül, hogy néhány tollvonással ne vázolnók e meghosszabbítás *létezését*.

A Gusti-munka lendületét derékba törte a világháború, ugyanez lett a sorsa a nyomdokain haladó hazai szociográfiai nemzetiségmegismerő mozgalomnak is. A második világháború kitörése után – legalábbis addig, amíg a háborús összeütközések hullámai nem érték el hazánkat – a szociográfiai terepmunkák itt-ott tovább folytak, sőt, mint azt Gusti örömmel tudomásul vette, a bécsi döntés után Kolozsváron továbbra is élénk visszhangra talált a monografikus kutatási módszere. A kolozsvári egyetemisták Bálványosváraalján készített szociográfiai felvételének

az anyaga a Gusti-elképzelések megvalósulásaként állt össze, Venczel József módszertani útmutatásai a bukaresti iskola szellemét tükrözték, de a világháborús légkörben már nem nyílt lehetőség arra, hogy az adatgyűjtés fázisát túllépje ez a vállalkozás.¹

Minden ilyen utóregzés ellenére állíthatjuk: a hazai nemzetismereti és nemzetiségföltáró szociológiai érdeklődésben a második világháború megindulásával lényegében hiátus állt be, s hosszabb időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az országban végbement alapvető forradalmi változások merőben új feltételei között újjáéledjen ez az érdeklődés, s biztató eredményei szülessenek.

A hagyományok egyenes folytatásáról azonban nem lehetett szó, hiszen nemcsak gyökeresen más társadalmi-gazdasági létviszonyok között, hanem ugyanakkor minőségileg magasabb rendű elméleti-módszertani alapvetéssel – a dialektikus és történelmi materializmus szellemében – éledt újjá a szociológiai magunkvizsgálat. A múlthoz kapcsolódás azonban kétségtelenül él, mégpedig az ismert meghaladva-folytatás, a félreállító átvétel dialektikus kontinuitás-diszkontinuitás egysége alapján.

A felszabadulás után a részleges és bátortalan szociológiai kutatásokat a szakterület hagyományainak bíráló értékelésével párhuzamosan az ötvenes években kezdték el,² de a szociológia tulajdonképpen reneszánszról csak a hetedik évtized derekától beszélhetünk.

A további kibontakozás jól lemérhető: gyümölcsözőbbé vált a szembenézés a gazdag romániai szociológiai múlttal, kritikailag jobban hasznosították a mának szólót. A letisztulás folyamatának jelentős állomása volt az 1969-ben tartott módszertani szimpozion, ahol a téma kereteit túllépve állást foglaltak a szociológiában megmutatkozó negatív jelenségekkel szemben. A tudományág fölvirágzásával együtt ugyanis vadhajtások is kinőttek. A Gusti-féle iskola egyes tagjai – akikkel egyébként jobboldali politikai-ideológiai beállítottságuk miatt magának a mesternek is nézeteltérései voltak – a bukaresti szociológiai iskola érdemeinek és eredményeinek elismerését paravánnak használták föl, amely mögött meghúzódva saját zavaros nézeteiket próbálták „marxista szociológiának” beállítani. Az említett szimpozionon elítélték ezeket a megnyilvánulásokat, megszilárdították a marxista meggyőződésű szociológusok pozícióit.

Ugyanakkor a múlt eszméiben rejlő maradandó kovász megőrzése érdekében megindult a két világháború között élt egyes hazai román szociológusok munkáinak kritikai újrakiadása. Ebben a vonatkozásban példamutató az az aprólékos, lényegyet kiemelő és átfogó bemutatás, amely D. Gusti életművét olvasóközölséghez hozta.³ A folytonosság szempontjából jelentős eseménynek számít az, hogy az egykori Gusti-iskola egyik, talán legtermékenyebb munkatársa, H. H. Stahl, aki rég elkötelezte magát a módszertani vizsgálatoknak, összegezte gazdag tapasztalatát.

A szociológia – hazánkban is, akárcsak más szocialista országokban – nem nyerte el egykönnyen az egyébként indokolt megbecsülést, a nagykorúsodás folyamata megkövetelte azt, hogy ez a tudomány az általános szociológia elméleti fegyvertárából vett eszközökkel *kívívja* magának az egyenjogú állampolgári minőséget a megismerő funkcióval rendelkező társadalmi tudatformák országában. A bizonyításnak ez a folyamata a szemünk látára megy végbe. Ma a szociológiai műhelymunka fő területét a gazdasági életben jelentkező változások társadalmi implikációinak vizsgálata képezi, a marxista szociológia ezen keresztül tudja leginkább érvényesíteni önmegismerő energiáit. A mához kötöttség, a társadalmi megrendelés igényeinek kielégítése, az eredmények közvetlen gyakorlati fölhasználásának a szükséglete leginkább ezen a területen jelentkezik. Az elméleti-alapozó műveletek a múlt, s ezen belül legelőbb is a Gusti-iskola értékeinek kibányászása, valamint a nemzetközi szociológiai irodalom és gyakorlat hasznosítható eredményeinek kamatoztatása áttételeken keresztül legnagyobb mértékben ezen a pászmán jelentkezik.

A gazdasági élet átalakulásának fő vonulatát az ország gyors ütemű iparosítása jelenti, így a szociológiai laboratóriumok e folyamat szocio-vetületeinek föltárására összpontosítják erőiket. Az iparosodás egyik lényeges következménye a városiasodás. Az urbanizálódás az összetett szociológiai kutatások gyűjtőpontjába került, a zónák szerint történő bonyolult vizsgálódás e kérdéskörben értékes eredményekkel járt. Az ország két tipikusnak nevezhető zónájában – Slatina-Olt és Brassó körzetében – nagysugarú fölmérések folytak, a közölt anyag⁴ összefüggően ábrázolja e folyamat minden lényeges oldalát. A

falu-, a város-, a gazdaság- s ezen belül az iparszociológiai jelleg harmonikusan egybefonódik ezekben a munkákban.

Az iparosítással függ össze a falusi lakosság egy részének városba történő vándorlása, általában a társadalmi mobilitás. A migráció, a társadalmi mozgékonyosság számos konkrét szociológiai tény-nyomozás tárgya, ugyanakkor megmutatkozik az arra irányuló törekvés is, hogy föltárják e folyamat belső logikáját, formáit, a leméréshez szükséges matematikai eljárásokat.

Az iparosodás nyomán megváltozott életkörülmények másik, tanulmányozást követelő oldala az integrálódás. Az új környezetbe való beilleszkedés egyébként a városiasodással foglalkozó munkáknak is fontos tartozéka, de a szakmai integrálódás külön is foglalkoztatja a szociológusokat. Különleges súllyal jelentkezik a fiatalság beleépülésének a kérdése az ipari környezetbe.

A gazdasági élet változásainak vannak olyan elemei is, amelyek szorosabb kapcsolatban állnak a termeléssel, de túlnőnek azon: szociológiai színezetűek. A termelés milyenségében beállt minőségi változások ilyen szociológiai oldalai sem kerültek el a társadalomkutatók figyelmét. A vállalatok emberi erőforrásai, az újítók mozgalma, a munkások szabad idejének kérdése egytől egyig a szociológusok nagyító lencséje alá került. A gazdasági-szociológiai látószög széles, a gazdasági élet dinamizmusa, a mezőgazdasági dolgozóknak a nem mezőgazdasági szakmák felé mutató mozgása, az iparosítás közvetlenebb gazdasági-társadalmi következményei stb. ilyen szempontú megvilágítást is nyernek. A gazdasági élet fejlődéséből eredő emberi következmények társadalomtudományi értékelése nyilván nem korlátozódik az ipar és a városi környezet körére, a szociológiai elemzés a mezőgazdasági termelőszövetkezetek életére is kiterjed.

Mindent egybevetve: a romániai társadalmi felépítés, a jellegzetes folyamatok, a strukturális változások föltárása a legnagyobb fokon a szocialista nemzet – s ettől elválaszthatatlanul az együttlakó nemzetiségek – önnön létének tudatosítását célozza, az önmegismerő Gusti-elképzelés napjainkban realizálódik az iskolaalapító álmait megközelítő szinten.

Az országot behálózó vagy zónák szerint végzett szociológiai ténygyűjtés és általánosítás nyilván felöleli a nemzetiségek életét is, hiszen a globális szocialista társadalmi-gazdasági szerkezetben az együttlakó nemzetiségek

nem képezhetnek légmentesen körülzárt egységet. Mind- ez persze nem jelenti azt, hogy a nemzetiségi léthelyzet- nek ne volnának olyan vetületei, amelyeknek elemzését nem helyettesítheti a társadalmi valóságunk általános ten- denciáit bemutató szociológiai tükrözés.⁵ Szükség van te- hát *nemzetiségi szociológiára, igenis, szociológiára*, ami azt jelenti, hogy nem elégedhetünk meg a nemzetiségi meg- ismerésben a segédtudomány szintű *szociográfiával*, az ed- digi és a múltban fölhalmozódott lemérő-ábrázoló tapaszt- alatokból a szocialista nemzetiségi léthelyzetet az álta- lános szociológiai elemzés szintjére kell emelnünk. Erre annál inkább lehetőség nyílik, mivel – mint az eddig tár- gyaltakkal igazolni igyekeztünk – a felszabadulás után nem indultunk el a nulla pontról, a főleg Gusti után iga- zodó két világháború közti hazai szociográfiai anyag kriti- kailag fölhasznált folytatására és új felmérések alapján a nemzetiség-elméleti általánosítások felé történő irányítá- sára adva vannak a feltételek, sőt az első lépéseket már meg is tettük ez irányban.

A megszakítottásban-folytatásra, az előkészítésként fölfogott felszabadulás előtti szociográfiai öntükrözésnek magasabb minőséggé történő növesztésére már csak azért is lehetőség nyílik, mert szerencsés esetekben egyes sze- mélyek biztosíthatták a folytatást: Gáll Ernő a régi *Ko- runkban* közölte első szociológiai írásait, s a szociológia felszabadulást követő újjáéledésének körülményei között teljesedett ki, érett könyvekké ez irányú elmélyült érdeklődése, az *Erdélyi Fiataloknál* munkálkodó, majd a *Hi- tel*hez csatlakozó Gusti-szociológus, Venczel József élete utolsó éveiben a Babeş-Bolyai Egyetem szociológiai labo- ratóriumában értékesítette tudását. Ezt a magasabb fokú permanenciát biztosítja az új *Korunk* is, amely méltó folytatója elődjének a szociográfiai, s most már részben szociológiai nemzetiségi önvizsgálatban.

A *Korunk* maradandó érdeme, hogy buzdítja és köz- lési lehetőséget nyújt azoknak, akik nem szociológusi mi- nőségben ugyan, de képesek szociográfiai pillanatképek elkészítésére, egyes jelenségek keskenysávú megragadá- sára. A folyóirat *Hazai tükrök* című rovata rendszeresen közli a vidéki értelmiségiek, a szenvedélyes társadalom- kutatók témájukban és a kérdéshez való hozzáállásukban egyaránt érdekes és értékes írásait.⁶

Dicséretes (sajnos folytatás nélküli) kezdeményezés volt az, hogy 1971-ben a *Korunk* fiatal munkatársainak

kutatócsoport kiszállt Bogdándba – ugyanabba a faluba, amelyről annak idején Kovács Katona Jenő írt szociográfiai helyzetjelentést –, s igyekezett fölmérni az azóta bekövetkezett változást.⁷ De hány ilyen megismerhető-összevethető lehetőség hever még parlagon, pedig a két világháború között készített szociográfiai térképhez viszonyítva milyen meggyőzően igazolni lehetne az új szocialista társadalmi berendezkedésünkben a minőségileg magasabb szintű nemzetiségi életkörülmények létezését.

Ha a szociográfiai fényképfelvétel elkészítésében értünk is el eredményeket – hiszen a *Korunkon* kívül *A Hétben* vagy a televízió magyar adásában, a visszhangos riportkötetekben, sőt még a napilapok hasábjain is közölnek szociográfiától átítatott, nemzetiségi valóságot föltáró írásokat –, a szociográfiának szociológiává növesztésében sokkal több általánosító feladat áll előttünk. A nemzet és nemzetiség szociológiai megvilágítására tett eddigi kísérleteinket nagyobb fokon össze kellene kapcsolni a konkrét nemzetiségkutatással; csak így tudjuk meggyőzően igazolni azt, hogy nemzetiségi arcélünk sajátosságainak megtartásával mennyire harmonikusan beépülünk a szocialista Románia közösségébe, csak így szervesül természetes egységbe a nemzetiségi életforma általános elméleti-szociológiai ismerete a partikularitás és egyediség önfeltárását nyújtó szociográfiával. Szükségszerű követelménye ez előrehaladásunknak. „Pártunk azt kéri a társadalomtudományok területének dolgozóitól – fogalmazta meg ezt az igényt Nicolae Ceaușescu elvtárs, az RKP főtitkára, a párt X. kongresszusán –, hogy tevékenységüket azoknak a jelenségeknek a tanulmányozására összpontosítsák, amelyek hazánk jelenlegi fejlődési szakaszát jellemzik, továbbá, hogy járuljanak hozzá a szocialista építés tapasztalatainak általánosításához, hogy tanulmányozzák azokat az új problémaköröket, amelyek a jelenkori emberi társadalom fejlődése során felmerülnek. A gazdaságtan, a filozófia, a szociológia, a történelem és a jogtudomány terén igazán tudományos kutatásokra van szükségünk, amelyek anyagot szolgáltatassanak ahhoz, hogy megfelelő következtetéseket vonhassunk le társadalmunk fejlődése kérdéseinek megoldására.” Ebben a vonatkozásban elvi alapot és gyakorlati keretet biztosít mai és jövőbeni tevékenységünkhöz *A Román Kommunista Párt Programja*, amely az együttélés történelmi valósága kapcsán felvázolja az RKP ezirányú szemléletét: „A párt úgy véli, hogy az együttlakó nemzetiségek teljes

jogegyenlőségének biztosításáról, azok sajátos kérdéseinek megoldásáról, a dolgozók nemzetiségi különbség nélküli egységének és testvériségének egybeötvözéséről való gondoskodás megőrzi egész jelentőségét a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése, a kommunizmusra való fokozatos áttérés korszakában is. A nemzetiségek hosszú időn át létezni fognak, mind a szocialista, mind pedig a kommunista építés korszakában, ami szükségesé teszi, hogy továbbra is foglalkozzunk, bármilyen megkülönböztetés nélkül, minden nemzetiség teljes jogegyenlőségének és akadálytalan érvényesülésének a biztosításával".